

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ НА ЗРАЗКАХ ПРИКОРДОННОЇ ІСТОРІЇ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Шинкарук Олег

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна
nadpsu@dpsu.gov.ua

У статті здійснено аналіз психологічних аспектів патріотичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького на зразках прикордонної історії.

Це питання на сучасному етапі розвитку української державності, а особливо загрози її втрати, є досить актуальним. Відтак важливого значення набуло питання пошуку більш досконалих методів і засобів, зокрема й використання психологічних чинників, роботи з цивільною та військовою молоддю, які б забезпечили високий рівень їхнього патріотизму.

Дослідження поняття патріотизму дає підстави зробити висновок, що це явище як один із базових компонентів індивідуальної та суспільної свідомості має комплексну структуру. Він об'єкт вивчення історії, етнології, соціології, політології, а також етнічної психології й психології міжгрупових відносин. Вони акумулювали значний масив даних, що сьогодні уможливають виокремлення проблеми патріотизму як самостійного об'єкта дослідження, використовувати для опису цього явища відповідний концептуально-термінологічний інструментарій, і позначення його соціально-психологічної специфіки.

Зважаючи на те, що серед принципів формування патріотизму є також такий, як «відповідності національним інтересам України, пріоритетності духовних, національно-історичних і військових цінностей і традицій українського народу, Збройних сил України», автор зазначає, що цей принцип актуальний і для українських прикордонників, адже національно-історичні цінності, глибокі традиції є і в них, про що свідчать численні наукові дослідження останніх років.

Наявні зразки прикордонної історії командирів, відповідних посадових осіб, науково-педагогічних працівників, усього персоналу Національної академії Державної прикордонної служби України використовують у своїй діяльності все активніше, здійснюючи своєрідний вплив на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості майбутнього офіцера-прикордонника й на психологічний стан військового колективу в процесі їхньої життєдіяльності з

метою формування в них високих морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для успішного виконання в умовах будь-якої складності конституційного обов'язку щодо захисту Української держави.

Ключові слова: патріотизм, курсант, виховання, Національна академія Державної прикордонної служби України, прикордонна історія, етнічна психологія, психологія міжгрупових відносин.

Shynkaruk Oleh. Patriotic Education of Cadets of The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine on Examples of Border History: Psychological Aspect. The psychological aspects of patriotic education of cadets of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine on the examples of border history have been analyzed by the author.

At the present stage of development of the Ukrainian statehood, and the threat of its loss in particular, this issue is quite urgent, therefore the problems of finding in-depth methods and resources, including the use of psychological factors, work with civilian and military youth, which would ensure their high level of patriotism, have acquired great significance.

The study of the concept of patriotism leads to the conclusion that this phenomenon, as one of the basic components of the individual and social consciousness, has a complex structure. It is the object of the research of history, ethnology, sociology, political science, as well as ethnic psychology and psychology of intergroup relations. They have accumulated a considerable amount of data recently that allow us to identify the problem of patriotism as an independent object of study, to use appropriate conceptual and terminological tools for the description of this phenomenon and to indicate its socio-psychological specific character.

Among the variety of patriotism shaping principles, there are the «conformity to national interests of Ukraine, priority of spiritual, national-historical and military values and traditions of the Ukrainian people, the Armed Forces of Ukraine» fundamentals. Considering that, the author proves that border guards also have national-historical values and deep traditions, which have been recently confirmed by a number of scientific studies.

Commanders, responsible officials, scientific and pedagogical staff, all the personnel of NASBGSU are increasingly taking advantage of the available examples of the border history in their activities, exerting an original influence on the consciousness, subconsciousness and behavior of the personality of the future border guard officer and on the psychology of the military collective in the process of their vital activity. Thus, they develop high moral-political, civic, military-professional, social-psychological, mental and physical qualities, necessary for the successful performance of their constitutional duty of any complexity to protect the Ukrainian state.

Key words: patriotism, cadet, education, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, border history, ethnic psychology, psychology of intergroup relations.

Шинкарук Олег. Патриотическое воспитание курсантов Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого на образцах пограничной истории: психологический аспект. В статье автор анализирует психологические аспекты патриотического воспитания курсантов Национальной академии Государственной пограничной службы Украины на образцах пограничной истории.

Этот вопрос на современном этапе развития украинской государственности, особенно угрозы ее потери, является весьма актуальным, поэтому важное значение приобрел вопрос поиска более совершенных методов и средств, в том числе использование психологических факторов, работы с гражданской и военной молодежью, которые бы обеспечили высокий уровень их патриотизма.

Исследование понятия патриотизма позволяет сделать вывод, что это явление как один из базовых компонентов индивидуального и общественного сознания имеет комплексную структуру. Он – объект изучения истории, этнологии, социологии, политологии, а также этнической психологии и психологии межгрупповых отношений. Они аккумулировали значительный массив данных, позволяющих сегодня выделить проблему патриотизма в качестве самостоятельного объекта исследования, использовать для описания данного явления соответствующий концептуально-терминологический инструментарий и обозначить его социально-психологическую специфику.

Исходя из того, что среди различных принципов формирования патриотизма и такой, как «соответствия национальным интересам Украины, приоритетности духовных, национально-исторических и военных ценностей и традиций украинского народа, Вооруженных сил Украины», отмечаем, что этот принцип очень актуален и для украинских пограничников. Ведь национально-исторические ценности, традиции есть и у них, о чем свидетельствуют многочисленные научные исследования последних лет.

Имеющиеся образцы пограничной истории командиры, соответствующие должностные лица, научно-педагогические работники, весь персонал Национальной академии Государственной пограничной службы Украины используют в своей деятельности все активнее, осуществляя своеобразное влияние на сознание, подсознание и поведение личности будущего офицера-пограничника и на психологическое состояние воинского коллектива в процессе их жизнедеятельности с целью формирования у них высоких морально-политических, гражданских, военно-профессиональных, социально-психологических, психических и физических качеств, необходимых для успешного выполнения в условиях любой сложности конституционного долга по защите украинского государства.

Ключевые слова: патриотизм, курсант, воспитание, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины, пограничная история, этническая психология, психология межгрупповых отношений.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному історичному етапі українське суспільство продовжує пошуки влас-

ного шляху розвитку. На жаль, це відбувається не лише в політичній площині, а й охоплює всі сфери життя. Наслідком такої невизначеності стали перманентні проблеми в соціально-економічному становищі; низький рівень життя більшості населення; утрата традицій і розмивання культурних та моральних норм і цінностей; забуття історичного минулого українського народу тощо. Усе це вкрай негативно впливає на моральні підвалини підростаючого покоління, перекручує реалістичну оцінку ними дійсності, зокрема й призводить до збайдужіння в сприйнятті таких вищих цінностей, як суспільна відповідальність, любов до батьківщини та ін.

Тому в умовах чергового етапу реформаційних процесів у нашій країні, агресії Російської Федерації та військових дій на Донбасі, утрати частини державних територій, важливого значення набуло питання пошуку більш досконалих методів і засобів, зокрема й використання психологічних чинників, роботи з цивільною та військовою молоддю, які б забезпечили високий рівень їхнього патріотизму. А оскільки події в нашій країні і на її кордонах розвиваються дуже динамічно й вищеозначені проблеми не втрачають своєї гостроти, то дослідження визначеного питання для службово-бойової діяльності сучасних прикордонників мають не тільки пізнавальне, але й наукове та прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Про актуальність проблеми психологічних особливостей патріотичного виховання молодих військовослужбовців, правоохоронців свідчить також наявність різнопланових наукових досліджень і публікацій. Так, Ю. Каменюк та В. Алещенко аналізують психологічні засади формування патріотизму військовослужбовців Збройних сил України (Каменюк, 2015: 82–87), В. Алещенко й А. Афанасьєв переймаються проблемами й шляхами вирішення питання патріотичного виховання особового складу Збройних сил України (Алещенко, 2006: 27–33), В. Медведєв і О. Шевченко розглядають психологічні особливості патріотичного виховання курсантів у вищих навчальних закладах МВС України (Медведєв, 2011: 123–130), І. Юрій досліджує правові аспекти національно-патріотичного виховання особистості в системі відомчих навчальних закладів МВС України (Юрій, 2015: 64–69), Н. Мороз розібралась в особливостях національно-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на заняттях з іноземної мови (Мороз, 2017), А. Левицька створила структурно-функціональну модель патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах

військових традицій (Левицька, 2019) тощо. Особливо потрібно відзначити авторів таких ґрунтовних праць, як монографії «Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників» – В. Мірошниченко (Мірошниченко, 2012) і «Військове виховання: історія, теорія та методика» – навчального посібника за редакцією В. Ягупова (Ягупов, 2002). Але досі комплексного наукового дослідження психологічних особливостей патріотичного виховання майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) на матеріалах історії відомства проведено не було.

Формулювання мети та завдань. Мета статті – проаналізувати психологічні аспекти патріотичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького на зразках прикордонної історії.

Відповідно до сформульованої мети потрібно виконати такі завдання:

– визначити можливості психологічного впливу на процес патріотичного виховання курсантів вищого прикордонного навчального закладу;

– дослідити психологічні аспекти патріотичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України на історичних прикладах.

Методи та методики. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять загальнопсихологічні концепції діяльності, зокрема професійної; дослідження соціальних процесів; теоретичні засади вивчення особистості як активного суб'єкта учбово-професійної діяльності; психологічні особливості професіоналізації; теоретичні положення про розвиток професійно важливих якостей; положення військово-педагогічної й психологічної науки про вимоги до рівня професійних якостей майбутніх офіцерів; методів активного соціально-психологічного навчання тощо.

Для виконання поставлених у статті завдань та досягнення мети використано загальнонаукові методи: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення наукової літератури з проблеми патріотичного виховання майбутніх прикордонників; емпіричні: спостереження, бесіда, методи активного соціально-психологічного навчання тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Феномен патріотизму як один із базових

компонентів суспільної свідомості має комплексну структуру. Він – об’єкт вивчення низки суспільних наук і, передусім історії, етнології, соціології, політології. Для вітчизняної соціальної психології проблема патріотизму до останнього часу не була традиційною. Але це не означає, що психологи взагалі не виявляли інтересу до її вивчення. Дослідження проблематики, так чи інакше пов’язаної з феноменом патріотизму, має давню історію в етнічній психології та психології міжгрупових відносин. Ці дисципліни акумулювали досить значний масив даних, що дають змогу сьогодні виділити проблему патріотизму як самостійного об’єкта дослідження, використовувати для опису цього явища відповідний концептуально-термінологічний інструментарій, і позначити його соціально-психологічну специфіку.

Як визначають автори філософського словника, патріотизм – це любов до батьківщини, відповідальність за її долю й готовність служити її інтересам. Це явище соціально-історичне. Почуття патріотизму виникає ... внаслідок історичного розвитку суспільства (Шинкарук, 1973; 371).

Отже, патріотизм – це одна з базових складових частин національної самосвідомості особи й народу, що виражається в почуттях любові, гордості та відданості своїй батьківщині, її історії, культури, традицій та побуту, у почутті морального обов’язку тощо.

Патріотичні почуття проявляються в розумінні цінності й необхідності для життя кожної людини бути включеним у велику цілісну сукупність народу, а з іншого боку – це інстинкт самозбереження національної самобутності. Сенс патріотизму – в об’єднанні держави та збереженні нації як цілісної єдності, адже саме в ньому міститься та духовна сила, яка приводить у дію потенціали й засоби, що підтримують єдність народу: почуття історичної традиції та спадкоємності, мову, національну культуру, національні риси релігії, рідні терени. Тож, якщо спостерігається процес згасання патріотизму – це найвірогідніша ознака кризи соціуму, а його штучне руйнування – цілеспрямована діяльність, спрямована на знищення народу.

Прямолінійне чи спрощене ставлення до явища патріотизму помилкове, адже це багатогранне й багатоаспектне явище, що становить складний комплекс властивостей і характеристик, які по-різному проявляються на різних рівнях функціонування соціальної системи.

На рівні окремої людини патріотизм може бути розглянутий як один із компонентів його особистісної підструктури та віднесений до

сфери вищих почуттів і стійких особистісних особливостей (цінностей, переконань, норм поведінки, критеріїв оцінки соціальних явищ).

Як складне інтегральне особистісне утворення патріотизм уключає:

- любов до батьківщини;
- безкорисливу відданість і служіння їй;
- нерозривну єдність із нею, ідентифікацію своїх інтересів з інтересами Вітчизни;
- патріотичні почуття, пов'язані з вищим духовним підструктурам людини, які передбачають духовний розвиток: батьківщина – це «духовна реальність», тому духовно мертва людина не може любити свою батьківщину, бути патріотом;
- наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси своєї Батьківщини, діяти в ім'я збереження й розвитку її благоденства;
- жертвність, тобто готовність пожертвувати заради Вітчизни своїми особистими інтересами, у тому числі й життям;
- сприйняття служіння Батьківщині як однієї з важливих основ свого життєвого самовизначення, святого та найпершого обов'язку;
- визнання Батьківщини в якості вищої, головної цінності в ієрархії системи цінностей особистості;
- гордість за свою культуру й досягнення свого народу; ставлення з повагою до його святинь, історичного минулого та кращих традицій (при одночасній їх виваженій і критичній оцінці);
- домінування в людині громадських орієнтації над індивідуалістичними, класовими чи вузькопрофесійними інтересами;
- повагу до інших народів і культур (Кольцова, 2005: 92).

У статті «Психологічні засади формування патріотизму військовослужбовців Збройних сил України» Ю. Каменюк і В. Алещенко зазначають: «Обґрунтування психологічних засад формування патріотизму військовослужбовців та побудова його процесу неможливі без чіткого визначення його принципів. Будучи вихідними положеннями, що впливають із закономірностей, вони визначають основні вимоги до його змісту, методики й організації» (Каменюк, 2015: 83).

Серед таких принципів формування патріотизму, як науковий підхід до його організації й проведення; повага до людини, її конституційних прав і свобод; державна та суспільна спрямованість на досягнення конкретної мети – забезпечення високого рівня психологіч-

ної готовності військовослужбовців і військових колективів до захисту України, сумлінного виконання військового обов'язку тощо, автори зосереджують увагу й на принципі «відповідності національним інтересам України, пріоритетності духовних, національно-історичних і військових цінностей та традицій українського народу, Збройних сил України» (Каменюк, 2015: 83).

Зазначимо, що такі національно-історичні цінності й традиції є і в українських прикордонників. Їх розкривають останні дослідження, проведені вченими в галузі історії прикордонних структур України. Отже вищезазначений психологічний принцип закономірно покладено в основу процесу патріотичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України.

Для забезпечення масивом інформації й фактів про історію прикордонної варти України в НАДПСУ ще з кінця 90-х років минулого століття розпочалися наукові дослідження, які тривають і до сьогодні. Як наслідок, уже у 2000 р. опубліковано першу монографію «Історія кордонів та прикордонних військ України» (Кабачинський, 2000). Згодом з'явилися наступні (Кабачинський, 2006), а також підручники (Кабачинський, 2008), наукові статті (Кабачинський, 2002; 2003; 2002) тощо. Загалом можемо стверджувати про наявність уже сотень публікацій із цих питань.

Ця потужна робота сьогодні дає можливість працювати з курсантами, використовуючи дані не лише про радянських героїв-прикордонників, а й про найбільший їхній подвиг – захист Брестської фортеці (ці штампі в радянську добу були глибоко вбиті в голови громадян), а також широко осягнути прикордонні аспекти в усій національній історії.

Так, про високий рівень державотворчих процесів у наших предків-слов'ян свідчить те, що одним із найяскравіших проявів їхнього життя є прикордонно-оборонне будівництво. Деревоземляні оборонні вали («Змієві вали») загальна протяжність яких ще й до сьогодні нараховує близько 1000 км, будувалися слов'янами в період із II по VII ст. На валах і вежах були дозори, які в разі небезпеки розпалювали димове багаття, попереджаючи й закликаючи до оборони. Така система економила великі людські сили, адже набагато важче було б тримати постійно насторожі озброєні загони.

А якщо ворог долав прикордонні укріплення, то його зустрічали за стінами фортець. І так було всюди, бо землі слов'ян мають до

півтори тисячі городищ. Недарма скандинави називали цю територію «землею городів» (Гардарікі).

Уже півтори тисячі років тому предки добре розумілися на будівництві оборонних споруд. Так, укріплення городів складалося з валів і ровів. Вал був кілька метрів заввишки, там, де доступ був легкий, клали вали вищі й сильніші. У більших городах вали йшли двома й трьома рядами. Вал будували із землі й глини, яку міцно втовкували. Навколо города залишали рів, яким, що була річка, пускали воду. Вал скріплявся дерев'яними палями та викладався частоколом. Вхід до города вів через оборонні ворота (Кабачинський, 2005: 43–50).

Київська Русь – це праукраїнська імперія, вершина української державності. Окрім усім відомих звитяг Великих князів і руських богатирів, перед нами сьогодні відкриваються сторінки й прикордонних подвигів. Більше того, сьогодні достеменно відомо, що Великий князь Володимир Святославович у 988 р. створив могутню прикордонну інфраструктуру й Державну прикордонну службу.

«І сказав Володимир: це не добре, що мало городів довкола Києва. І почав ставити городи вздовж Десни, вздовж Остра і Трубежа, вздовж Сули і Стугни». Володимира наслідував його син – Ярослав Мудрий (Махновець, 1989: 67).

Городи княжої доби ділилися на три основні категорії:

– до першої відносимо городи-гіганти, площа котрих – сотні гектарів. Це – Київ, Чернігів та ін. Усі вони мали досить сильні укріплення й складне планування, що включало кілька фортифікованих районів;

– менші городи – Вишгород, Луцьк, Червень, Гродно інші – це друга категорія. Вони теж мали складне планування, складались із 2–3 укріплених районів або з укріпленого дитинця;

– городки-фортеці, котрі були розкидані по всій території країни, належали до третьої категорії. Площа їх не перевищувала 1000 м², вони теж були обнесені валами з дерев'яними стінами й вежами. Із зовнішнього боку до них прилягали рови, наповнені водою. Такі городки часто будувалися як сторожові застави.

Новоспоруджені городи вбудовувались у прикордонні системи укріплень, основа яких – лінії валів і ровів.

По правому боці Дніпра вали були у двох місцях – над річками Стугною й Россю; на Лівобережжі – над Трубежем, Сеймом і Сулою. У другій половині XI ст. набіги половців змусили князів насипати ще одну лінію – Дніпровську.

Що собою являли такі прикордонні укріплення, можемо зрозуміти з характеристики лінії на р. Сулі. Вона виникла ще у 80-х роках Х ст. Від витоків Сули до її гирла, тобто до Дніпра, відомо 18 укріплених містечок. Серед них – Лубни, Лукольм, Горошин, Жолпин, Воїнь. Усі вони розміщувалися на висотах правого берега, що створювало зручності для спостереження й оборони, та мали між собою й ворогом природну річкову перепону. Стояли вони один від одного на приблизно однаковій відстані та кожному з них відводилася ділянка кордону довжиною близько 10 км. Ці фортечки становили передову лінію охорони й оборони південних рубежів, з'єднуючись між собою валом. Вал тягнувся від Лубен до Дніпра, протяжністю близько 90 км і сполучався з валом, що був уздовж лівого берега Дніпра – від Тясьмину до Золотоноші на довжину до 100 км.

Для епохи Київської Русі Змієві вали стали найбільш ефективним засобом захисту від кочовиків; вони були серйозною перешкодою, широким фронтом, перекриваючи шляхи для проникнення рухливої легкої кінноти.

Широко використовувалась у Київській Русі й система прикордонних штучних перепон. На проїжджих дорогах у безлісих районах влаштовувалися «засічні ворота». Для їх охорони будували земляні городки, укріплення з вежами, оточені ровами з водою. На підступах до укріплень влаштовувалися надовби, розкидалися рогульки. Біля річкових переправ зводилися забої – ряд кілля, забитого поперек усієї річки, перекопувалися броди тощо.

Змієві вали, залишаючись пасивним засобом захисту, перебували під контролем сторожових загонів. Фортеці в лінії валів слугували не лише опорними пунктами для відбиття ворога. Їхні гарнізони охороняли оборонні рубежі: «І став він набирати мужів ліпших із словен, і з кривичів, і з чуді, і з в'ятичів і ними населив він городи» (Махновець, 1989: 67).

Але й ворог був доладним і часто проривався навіть через такі оборонно-охоронні редути, тому й у самому Києві, як свідчать давні билини, була застава, на якій «при князі Володимирі жили богатирі» і було їх там одинадцять. «...Вони їздили, богатирі, розглядали шляхи-дорожки проїзні, всі навколишні та дрібні стежечки, річки швидкі, кам'яністі, тихі заводи, всі глибокі лісові озерця, всі темні ліси та сирі бори. Вони дивились, богатирі, доглядали, як не запустити ворога на святу Русь» (Кабачинський, 2005: 50–8)].

Урешті глибокоешелонована система укріплень давала змогу Київській Русі відбити натиск печенігів й утримати за собою Середнє Подніпров'я: «...була війна з печенігами. І воював він із ними, і одолівав їх» (Махновець, 1989: 67).

Нічого іншого, крім захоплення величчю духу предків, не викликає прикордонна справа українського козацтва, яке з кінця XV по XVIII ст. обживає порубіжжя. Швидко зрозумівши військові можливості козацтва, державці почали використовувати його в прикордонній службі вже з початку XVI ст.

Так, із 1503 р. стають відомі черкаські козаки й козацькі загони старост прикордонних міст (козаки князь-Дмитрія, князь-Ружинського інших). Вони вже становили нерегулярне військо в Литві, та уряд організовував їх для захисту кордонів від татарських нападів.

У 1572 р. вже польський король Сигізмунд II Август видав універсал про формування із запорожців загону із 300 осіб. Одним із головних завдань реєстровців був захист кордонів: «влаштувавши козаків, король звелів їм бути насторожі проти татар у всій готовності біля дніпровських порогів...».

А коли в 1734 р. запорожці повертались у підданство Російської корони, то однією з основних умов у договорі, підписаному в Лубнах між ними та царським урядом, було: «...бути вартою кордонів держави російської».

Різним і багатим був арсенал форм і засобів, котрі застосовували століттями запорожці-прикордонники, а основними були бекети, радути, фігури й могили.

Бекетами, або пікетами, називалися прикордонні роз'їзди вздовж південних і східних кордонів козацьких володінь.

Радути – це особливі приміщення для сторожових бекетів. Будувалися вони на відстані 10, 20 чи 30 верст, залежно від місцевості так, щоб з однієї радути було видно іншу.

Сигналізаційні та спостережні функції виконували фігури й могили.

Прикордонні команди запорожців поділялися на водні й сухопутні, залежно від того, яку ділянку кордону потрібно охороняти. Кордони охоронялися не лише влітку, у документах також наведено реєстри команд зимової дислокації. За необхідності вони на кордоні виставляють карантинні (протичумні) застави; проводять розвідку в Криму, Туреччині, ногайських татар; беруть участь у прикордонних комісіях тощо.

У другій половині XVII ст. окріпла й організована у військовому відношенні Слобідська Україна добровільно прийняла на себе охорону південно-східного кордону Московського царства. Для цього будувалися фортеці й цілі оборонні системи (Засічні лінії) із фортець, валів, ровів, засік тощо.

А кожне місто Слобідської України мало своїх вартових і станічників. Із мешканців посилалися роз'їзди в степ, на кримську сторону для нагляду за рухом татар. Притулками для них були острожки з вежами-калавурнями, де іноді будували маяки, або піраміди; у 1648 р. ольшанський воєвода писав цареві: «А у тих городках для каравулу збудовані піраміди у 6 сажнів вишини, а на них маяки; як побачать в степу татар, зараз на маяках підіймається дим уверх, – щоб у полях і на сінокосах люди про татар були освідомленні й утікали б у город» (Кабачинський, 2005: 85–162).

На початку XX ст. українці отримали можливість знову відновити свою державність і, як завжди, у перших рядах борців за незалежність знову були прикордонники. Так, уже 7 березня 1918 р. Рада Народних міністрів Української Народної Республіки (далі – УНР) уперше розглянула на своєму засіданні справу організації охорони кордону.

20 березня Рада Народних міністрів створює Окремий корпус кордонної охорони (далі – ОККО) і затверджує полковника Б. Желіховського отаманом.

23 березня міністри обговорили статут корпусу та внесли його на розгляд і затвердження до Центральної ради.

29 квітня 1918 р. стався державний переворот, тому план створення ОККО, розроблений за часів Центральної ради, утілювався в життя в добу Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Корпус мав складатись із дев'яти бригад: 1-ша – Волинська, 2-га – Подільська, 3-тя – Одеська, 4-та – Чорноморська, 5-та – Дністровська, 6-та – Північна, 7-ма – Хоперська, 8-ма – Азовська, 9-та – Курська.

18 листопада 1918 р. Рада міністрів затвердила штати всіх підрозділів корпусу. Кожна наземна бригада складалась із шести відділів, відділ – із п'яти загонів, а загін – із трьох вартарок. Наземно-морська бригада мала чотири морські відділи й один наземний. До морського відділу входили чотири загони, а до наземного – п'ять із трьома вартарками. Штат загону нараховував 71 особу.

У 1920 р. розроблено інструкцію з прийому козаків до корпусу. Потрапити на службу могли прикордонники, а також військові, які були грамотні, з добрим слухом і зором, не нижчі середнього від зросту. Не приймалися особи нехристиянської віри, а також ті, котрі проживали ближче ніж за 50 верст від кордону.

У кінці листопада 1920 р. прикордонники разом із частинами армії УНР опинилися на еміграції. 27 листопада 1921 р. наказом Головної команди військ УНР Окремий корпус кордонної охорони згорнуто до однієї Окремої кадрованої бригади кордонної охорони (Кабачинський, 2005: 215–234).

Ми навели лише кілька прикладів прикордонної звитяги, але ними рясніє вся національна історія, незважаючи на те, існувала в той чи інший період власна країна, адже й у час бездержавності потрібні були мужні люди, котрі б могли, попри всі небезпеки та перестороги, виступити на захист свого народу.

Не менш важливим питанням у процесі роботи з формування патріотизму є її організація. Ю. Каменюк і В. Алещенко зазначають, що «загальне керівництво цією діяльністю здійснюють командири (начальники). Безпосередніми організаторами є посадові особи та структурні підрозділи органів по роботі з особовим складом» (Каменюк, 2015: 84). На нашу думку, треба уточнити, що в навчальному закладі, а саме в НАДПСУ, питаннями формування патріотизму військовослужбовців займається весь персонал.

Як наслідок, у науково-педагогічний склад Національної академії підготував, а керівництво включало в план навчальної роботи навчальні дисципліни: «Історія кордонів та прикордонних військ України» (108 год), яку викладали під час підготовки слухачів за напрямом підготовки «Військові науки»; «Історія кордонів України» (54 год), що викладається в процесі підготовки курсантів за напрямом підготовки «Охорона та захист державного кордону»; розділи й теми в навчальних дисциплінах: «Воєнно-політичні та соціально-економічні проблеми державного і військового управління», «Суспільні дисципліни», «Актуальні проблеми Історії України», «Історія України та української культури». Зауважимо, що такі навчальні дисципліни й спецкурси також підготовлені вперше та викладаються лише в прикордонному навчальному закладі.

А посадові особи й структурні підрозділи органів із роботи з особовим складом у своїй системі постійно проводять велику кіль-

кість різноманітних заходів, під час яких із майбутніми офіцерами, охоронцями Державного кордону, розглядають прикордонну історію тощо.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, ґрунтуючись на принципі «відповідності національним інтересам України та пріоритетності духовних, національно-історичних і військових цінностей та традицій українського народу», командири, відповідні посадові особи, весь персонал НАДПСУ використовують зразки прикордонної історії, здійснюючи своєрідний вплив на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості майбутнього офіцера-прикордонника і на психологію військового колективу в процесі їхньої життєдіяльності з метою формування в них високих морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для успішного виконання в будь-яких умовах конституційного обов'язку щодо захисту Української держави.

Подальші дослідження стосуватимуться аналізу можливостей розвитку морально-вольових якостей курсантів засобами психологічного впливу в умовах навчального закладу.

Література

1. Каменюк, Ю. В., Алещенко, В. І. (2015). Психологічні засади формування патріотизму військовослужбовців Збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*, 1 (44), 82–87.
2. Алещенко, В. І., Афанасьєв, А. О. (2006) Патріотичне виховання особового складу Збройних Сил України: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Наука і оборона*, 4, 27–33.
3. Медведєв, В. С., Шевченко, О. М. (2011). Психологічні особливості патріотичного виховання курсантів у вищих навчальних закладах МВС України. *Юридична психологія і педагогіка*, 1, 123–130.
4. Юрій, І. А. (2015). Правові аспекти національно-патріотичного виховання особистості в системі відомчих навчальних закладів МВС України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Вип. 30, Т. 1, 64–69.
5. Мороз, Н. В. (2017). Особливості національно-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на заняттях з іноземної мови. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка*, 6.
6. Левицька, А. (2019). Структурно-функціональна модель патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій.

Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка, 1.

7. Мірошниченко, В. І. (2012). Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький, 376 с.

8. Ягупов, В. В. (ред.) (2002). *Військове виховання: історія, теорія та методика*: навч. посіб. Київ, 560 с.

9. Шинкарук, В. І. (ред.) (1973). *Філософський словник*. Київ, 600 с.

10. Кольцова, В. А., Соснин, В. А. (2005). Социально-психологические проблемы патриотизма и особенности его восприятия в современном обществе. *Психологический журнал*, 1, 89–92.

11. Кабачинський, М. І. (2000). *Історія кордонів та прикордонних військ України*: монографія. Хмельницький, 216 с.

12. Кабачинський, М. І. (2006). *На варті рубежів Батьківщини: прикордонні війська України в 1991–2003 роках*: монографія. Хмельницький, 564 с.

13. Кабачинський, М. І. (2008). *Історія кордонів України*: навч. посіб. Хмельницький, 344 с.

14. Кабачинський, М. І. (2002). Кордони та прикордонні споруди і системи середньовічних українських держав Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. *Науково-практичний альманах «Науковий вісник Прикордонних військ»*, 2, 47–50.

15. Кабачинський, М. І. (2003). Охорона кордонів запорозьким та слобідським козацтвом. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 12, 167–172.

16. Кабачинський, М. І. (2002). Особливості організації прикордонної варті на землях України у кінці XVIII – на початку ХХ ст. *Збірник праць молодих вчених*, 1 (8), 98–113.

17. Переклад з давньоруської Махновця, Л. Є. (1989). *Літопис руський*. Київ, 591 с.

18. Кабачинський, М. І. (2005). *Історія охорони кордонів України*: монографія. Хмельницький, 355 с.

References

1. Kameniuk, Yu. V., Aleshchenko, V. I. (2015). Psychologichni zasady formuvannya patriotyzmu viiskovosluzhbovtsiv Zbroinyh syl Ukrayiny [Psychological Principles of Forming Patriotism of Armed Forces of Ukraine Personnel]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny – Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 1 (44), 82–87 [in Ukrainian].

2. Aleshchenko, V. I., Afanasiev, A. O. (2006) Patriotychne vyhovannia osobovogo skladu Zbroinyh Syl Ukrayiny: problemy ta shlyahy yih rozviazannia [Patriotic Education of the Armed Forces of Ukraine Personnel: Problems and Ways of Their Decision]. *Nauka i oborona – Science and Defense*, 4, 27–33 [in Ukrainian].

3. Medvedev, V. S., Shevchenko, O. M. (2011). Psychologichni osoblyvosti patriotychnogo vyhovannia kursantiv u vyshchyyh navchalnyh zakladah MVS Ukrayiny [Psychological Features of Cadets' Patriotic Education in Higher

Educational Institutions of MIA of Ukraine]. *Yurydychna psykholohiya i pedahohika – Legal Psychology and Pedagogics*, 1, 123–130 [in Ukrainian].

4. Yuriy, I. A. (2015). Pravovi aspekty natsionalno-patriotychnoho vyhovannia osobystosti v systemi vidomchyh navchalnyh zakladiv MVS Ukrayiny [Legal Aspects of Personality's National and Patriotic Education in the System of Agency's Educational Institutions of MIA of Ukraine.]. *Naukovii visnyk Uzhgorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Seriya PRAVO*. Vyp. 30. T. 1, 64–69 [in Ukrainian].

5. Moroz, N. V. (2017). Osoblyvosti natsionalno-patriotychnoho vyhovannia maibutnih ofitseriv-prykordonnykiv na zaniattiah z inozemnoii movy [Peculiarities of Future Border Guard Officers' National and Patriotic Education in Foreign Language Classes.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrayiny – Bulletin of National Academy of State Border Guard Service of Ukraine. Seriya: Pedagogika*, 6 [in Ukrainian].

6. Levytska, A. (2019). Strukturno-funktsionalna model patriotychnoho vyhovannia maibutnih ofitseriv-prykordonnykiv na zasadah viiskovyh tradytsii [Structural and Functional Model of Future Border Guard Officers' Patriotic Education on Principles of Military Traditions.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrayiny – Bulletin of National Academy of State Border Guard Service of Ukraine. Seriya: Pedagogika*, 1 [in Ukrainian].

7. Miroshnichenko, V. I. (2012). *Systema patriotychnoho vyhovannia maibutnih ofitseriv-prykordonnykiv [System of Future Border Guard Officers' Patriotic Education.]: monografiya*. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrayiny. 376 p. [in Ukrainian].

8. Yagupov V. V. (red.) (2002). *Viiskove vyhovannia: istoriia, teoriia ta metodyka [Military Education: History, Theory and Methodology]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Graphic&Design, 560 p. [in Ukrainian].

9. Shynkaruk V. I. (red.) (1973). *Filosofskiy slovnyk [Philosophical Dictionary]*. Kyiv: Golovna redaktsiia Ukrayinskoj Radianskoj Entsyklopedii AN Ukrainiskoi RSR, 600 p. [in Ukrainian].

10. Koltsova, V. A., Sosnin, V. A. (2005). Sotsyalno-psykholohicheskie problemy patriotizma i osobennosti ego vospriiatia v sovremennom obshchestve [Social and Psychological Problems of Patriotism and Particulars of Its Perception in Modern Society]. *Psykholohicheskii zhurnal – Psychological Journal*, 1, 89–92 [in Russian].

11. Kabachynskiy, M. I. (2000). *Istoriia kordoniv ta prykordonnyh viisk Ukrayiny [History of Borders and Border Guard Troops of Ukraine]: Monografiia*. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Khmelnytskoi miskoi drukarni. 216 p. [in Ukrainian].

12. Kabachynskiy M. I. (2006). *Na varti rubezhiv Batkivshchyny: Prykordonni viiska Ukrayiny v 1991–2003 rokax [On the Guard of Motherland's Borders: the Border Guard Troops of Ukraine in 1991–2003]: monografiia*. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrayiny. 564 p. [in Ukrainian].

13. Kabachynskyi, M. I. (2008). *Istoriia kordoniv Ukrainy [History of Ukraine's Borders]*: Navchalnyi posibnyk. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho. 344 p. [in Ukrainian].

14. Kabachynskyi, M. I. (2002). Kordony ta prykordonni sporudy i systemy serednovichnyh ukraiinskyh derzhav Kyivskoi Rusi ta Galytsko-Volynskoho kniazivstva [Borders and Frontier Constructions and Systems of Medieval Ukrainian States of Kyivan Rus and Galych and Volyn Principality]. *Naukovo-praktychnyi almanah «Naukovyi visnyk Prykordonnyh viisk» – Research and Practice Almanac «Scientific Bulletin Of Border Guard Troops»*, 2, 47–50 [in Ukrainian].

15. Kabachynskyi, M. I. (2003). Ohorona kordoniv zaporozskym ta slobidskym kozatstvom [Border Protection by Zaporozki and Slobotski Cossacks]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini – New Researches of Monuments of Cossack Age in Ukraine*, 12, 167–172 [in Ukrainian].

16. Kabachynskyi, M. I. (2002). Osoblyvosti organizatsii prykordonnoi varty na zemliakh Ukrainy u kintsi XVIII – na pochatku XX st. [Peculiarities of Border Guard's Organization on Ukraine's Lands in the End XVIII – at the Beginning of XX Century]. *Zbirnyk prats molodyh vchenykh – Collection of Works of Young Scientists*, 1 (8), 98–113 [in Ukrainian].

17. Pereklad z davnoruskoi Mahnovtsia, L. Ye. (1989). *Litopys ruskyi [Chronicle of Rus]*. Kyiv: Dnipro. 591 p. [in Ukrainian].

18. Kabachynskyi, M. I. (2005). *Istoriia ohorony kordoniv Ukrainy [History of Border Protection of Ukraine]*: Monografiia. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho, 355 p. [in Ukrainian].

Received: 15.10.2019

Accepted: 03.11.2019